

5. Савенков А. И. Путь к одаренности: исследовательское поведение дошкольников. – С-Пб.: Питер, 2004. – 272 с.
6. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник. – К.: Міленіум, 2006. – 346 с.
7. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2005. – 239 с.
8. Хуторской А. В. Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения: Пособие для учителя. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 320 с.
9. Якунин В. А. Педагогическая психология: Учеб. пособие / Европ. ин-т экспертов. – С-Пб.: Изд-во Михайлова В. А.: Изд-во “Полиус”, 1998. – 639 с.

УДК 371.15

К.О. Щедросєва

ПРОФЕСІОГРАМА ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ І ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

У статті узагальнено основні науково обґрунтовані вимоги до особистісних, професійних якостей учителя музики і художньої культури, до його художньо-педагогічного потенціалу та професійної майстерності.

The article has generalized basic scientifically well grounded demands of personal and professional skills of coming music and art culture teacher, of his potential of art and pedagogical skill.

Сучасна соціокультурна ідентифікація громадянина висуває на перший план його статусоутворювальної характеристики параметри професіоналізму: освіченість, спеціалізованість, кваліфікацію, актуальність професії і динаміку посадового зростання. На другий план, в нішу суто приватних особистісних проявів, смаків та пристрастей відходять традиційні статусні маркери, такі, як станове походження, національність, раса, віросповідання, які раніше відігравали значущу роль у формуванні соціального положення і певних рольових функцій людини у суспільстві (А. Флієр).

Мета даної статті – узагальнення в професіограмі вчителя музики і художньої культури науково обґрунтованих вимог до особистісних якостей, художньо-педагогічного потенціалу, емоційно-вольової сфери, професійної майстерності.

Вирішення проблеми стає можливим завдяки застосуванню професіографічного підходу в системі підготовки вчителів (Ю.Зеєр, Є.Климов, А.Маркова, В.Сластьонін, В.Семиченко); теоретичного та практичного дослідження проблем формування педагогічної майстерності вчителя (А.Макаренко, В.Сухомлинський, Д.Кабалевський, І.Зязюн, Н.Кузьміна, Є.Барбіна, М.Лещенко, О.Олексюк, Н.Тарасевич), розробці змісту, форм і методів формування педагогічних умінь і навичок (С.Гончаренко, О.Дубасенюк, Н.Ничкало), а також професійної компетентності, що нерозривно пов'язані з загальною культурою вчителя (В.Гриньова, Н.Кічук, З.Курлянд, Г.Нагорна, Г.Падалка, О.Рудницька, О.Щолокова).

У професіограмі знаходять відображення як загальні вимоги до педагогічної професії в цілому, так і специфічні характеристики діяльності особистості вчителя даної конкретної спеціальності. Її побудові має передувати дослідження особистісного і професійного розвитку людини. Ця задача може бути розв'язана тільки спільними зусиллями педагогів, психологів, соціологів – на підставі використання експериментальних методик і шляхом монографічного вивчення творчих біографій майстрів педагогічної праці.

Для з'ясування сутнісної грані досліджуваної проблеми та упорядкування вимог у професіограмі вчителя музики і художньої культури ми проаналізуємо проблему в аспекті двох позицій: як вчителя, який має володіти психолого-педагогічними знаннями, уміннями, навичками і як фахівця в галузі музичного мистецтва, методики його викладання, а також художньої культури та методики її викладання.

Для нашого дослідження важливим є розуміння поняття “педагогічна майстерність вчителя”, започаткованого науковцями Полтавського педагогічного інституту імені В.Г.Короленко під керівництвом академіка І. Зязюна, як комплексу властивостей особистості майбутнього вчителя, інтеграції особистісних якостей конкретного виконавця з діяльнісною сутністю відповідної професії на рефлексивній основі [1]. Р. Кузьменко трактує “педагогічну майстерність вчителя музики” не тільки як високий рівень професійно-педагогічних знань, умінь і навичок, методів і технічних прийомів, якими оперує вчитель в діалоговій системі спілкування із учнями за допомогою музики, а як особливу якісну характеристику особистості вчителя, в основі якої спрямованість майбутнього фахівця на роботу в загальноосвітній школі [2]. На наш погляд, доцільним є виокреслення у дослідженні Т.Стратан професійно значущої інтегративної якості особистості вчителя – здібності до емпатії, яка є з’єднувальною ланкою музичної і педагогічної культури і сприяє ефективному формуванню педагогічної майстерності вчителя музики [3: 25].

Отже, професія вчителя має свою специфіку, яка заключається в тому, що “він працює з Людиною, а отже його власна особистість є могутнім “робочим інструментом” і чим досконаліше цей інструмент, тим успішніше професійний результат. Саме в педагогічній професії *імпульс розвитку* є генеральною ідеєю професійної майстерності, що виведе особистість майбутнього вчителя на простір індивідуальної творчості і забезпечить самореалізацію у відповідній сфері діяльності.

Специфіка професійної майстерності учителів музики і художньої культури зумовлена *процесом і результатом інтеграції ряду компонентів*: “культури мислення і культури почуттів; культури духовного життя і культури поведінки” (Б.Вульф); гуманності і толерантності; внутрішньої художньої культури особистості і зовнішніх її ознак.

Важлива місія вчителів музики і художньої культури полягає у тому, щоб допомогти дитині увійти у різнобарвний світ мистецтва, вплинути на формування духовного світу, моральність і культуру поведінки, побачити і пробудити творчий потенціал особистості, яка розвивається. Виконання основних функцій, через які й здійснюється цей вплив, потребує від учителя, щоб він сам був еталоном, на який слід рівнятись, відповідаючи вимогам Вчителя – Людини культури, Вчителя-гуманіста, Вчителя-майстра.

Розробка професіограми вчителя музики і художньої культури безпосередньо пов’язана з питаннями професійного відбору в заклади освіти, професійної діагностики, придатності тієї чи іншої особи до роботи вчителя. Однією з основних умов успішного оволодіння майбутньою професією вчителя музики і художньої культури є поступове просування ланцюжком “початкова музична підготовка (музична школа) → музично-педагогічна освіта I – II ступенів акредитації (музичне училище, мистецькі заклади освіти) → музично-педагогічна освіта III – IV ступенів акредитації”, завдяки якому реалізується принцип неперервної професійної освіти.

Саме у стінах вищого навчального закладу відбувається підготовка майбутнього вчителя до повноцінного входження у професійно-рольові відносини, до усвідомлення сутності обраної професії, закладається фундамент професійної майстерності. Процес професійної підготовки майбутніх учителів музики і художньої культури відбувається на основі органічної єдності загального, особливого та одиничного. Як *загальне* – відображає закономірності здобуття повної вищої педагогічної освіти і є складовою означеної системи; як *особливе* – має свою специфіку, зумовлену, по-перше, складовими компонентами професійної підготовки, по-друге, специфікою змістового наповнення поняття “художня культура”, по-третє, врахуванням особливостей психофізіологічного впливу музичного мистецтва на формування особистості вчителя; як *одиничне* – відображає залежність майбутньої професійної діяльності від індивідуальних особливостей студента, набутого художньо-естетичного досвіду, особистісних якостей, вміння пов’язувати теоретичні знання з практикою.

У довготривалому процесі оволодіння професією вчителя музики і художньої культури велике значення має художньо-педагогічний потенціал особистості, за наявності

якого ефективніше вирішуються проблеми готовності студентів до майбутньої педагогічної діяльності.

Теоретично обґрунтуємо зміст і функціональну структуру художньо-педагогічного потенціалу особистості.

З філософських позицій вихідними джерелами сутності цієї категорії є вчення класичної філософії Арістотеля про парні діалектичні категорії потенційного і актуального, вчення культурології про творчий потенціал як сукупність творчих здібностей, необхідних для здійснення творчої діяльності.

До цього додамо, що словник іноземних мов тлумачить цю категорію як “сукупність наявних засобів, можливостей, ресурсів у будь-якій галузі” [4: 395], а у радянському енциклопедичному словнику “потенціал” (від лат. *potentia* – узагальнена здатність, можливість, сила) трактується як джерела (резерви), можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для вирішення будь-якого завдання, досягнення певної мети, можливостей окремої особи, суспільства, держави у визначеній області [5: 1043].

З позицій особистісно-діяльнісного підходу М. Каган виділяє п'ять складових потенціалу особистості:

– *гносеологічний* – визначається об'ємом і якістю засвоєної особистістю інформації про зовнішній природний і соціальний світ, внутрішнє самопізнання, що залежить від природного розуму особистості, її освіченості і набутого практичного досвіду;

– *аксіологічний* – визначається системою ціннісних орієнтацій особистості, які вона отримала в процесі соціалізації у моральній, політичній, релігійній, естетичній сферах;

– *комунікативний* – визначається вмінням особистості спілкуватись, характером контактів з іншими людьми;

– *художній* – визначається рівнем, змістом, інтенсивністю художніх потреб особистості та задоволенням їх у творчості;

– *перетворювальний* – визначається здатністю особистості до творчих дій та мірою їх реалізації у будь-якій сфері діяльності [6: 50–90, 120–130].

Ми вважаємо, що в контексті досліджуваної проблеми складові потенціалу (за М. Каганом) можуть бути покладені в основу художньо-педагогічного потенціалу майбутніх учителів музики і художньої культури.

Для нашого дослідження важлива думка психологів С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, Я. Пономарьова, О. Тихомірова, які до складу потенціалу людини відносять усі основні психологічні особливості і якості людини: мислення, волю, пам'ять, переконання, емоції тощо. До основних параметрів “творчого потенціалу” особистості Р. Немов відносить: активність, психофізіологічні можливості, дієздатність, задатки, здоров'я, інтелект, креативність, особистісний статус, мотивацію досягнення, досвід, звички, рефлексивність майстерності, соціальний престиж, здібності, талант, захопленість, спрямованість, установки, цілі, цінності, “Я-концепцію” [7: 52]. С. Сисоєва вважає одним із структурних компонентів творчого потенціалу людини пізнавальну потребу, яка складає основу пізнавальної мотивації і виявляється в більш високій сензитивності до новизни стимулу, новизни ситуації, відкриття нового в звичайному [8].

Ю. Зеєр вважає, що розвиток *потенціалу* залежить від багатьох факторів: біологічної організації людини, соціальної ситуації, характеру професійної діяльності, активності особистості, її потреби у саморозвитку і самоактуалізації, а сам *професійний потенціал* спеціаліста складається із освіченості, професійних знань і умінь, загальних і спеціальних здібностей, соціально значущих і професійно важливих якостей [9: 33].

“Професійний потенціал педагога” (за І. Підласим і С. Трипольською) – це спроможність педагога професійно бачити, розуміти, ставити і вирішувати навчально-виховні завдання. Зміст *професійного потенціалу педагога* вони розглядають як головну мету підготовки сучасного вчителя; як сукупність природних та набутих якостей, що визначають його професійну спроможність виконувати професійні обов'язки на заданому рівні, як спроектовану на мету здатність його реалізувати.

Загальну структуру “професійного потенціалу” вони характеризують як досить складну і багатопланову, що містить природну і набуту схильність до педагогічної діяльності; відображає ставлення педагога до неї; трактується як можливість виконувати свою роботу на тому рівні уявлення, що визначається професійною підготовкою та індивідуальним розумінням сутності педагогічного процесу; а також є рівнем професіоналізму, тобто системою набутих у процесі підготовки знань, умінь, навичок, способів мислення та діяльності [10: 3–8].

Згідно з педагогічною концепцією О. Олексюк “*духовний потенціал особистості*” у сфері музичного мистецтва “формується як системне утворення, яке структурується афективними, нормативно-регулятивними та поведінковими процесами на основі морально-естетичного досвіду... *структура духовного потенціалу* включає такі прошарки:

а) *духовно-почуттєві переживання*, пов’язані із сприйняттям музики; б) *норми, цінності, відношення* (вони спрямовують духовну активність особистості на досягнення мети, стаючи спонукальною силою до творчості, реальної поведінки, до вчинку; в) *дії, діяльність та вчинки* (в яких духовні сутнісні сили актуалізуються і розвиваються)” [11: 55].

Грунтуючись на означених підходах та виходячи із специфіки художньо-педагогічної діяльності учителів музики і художньої культури, ми вважаємо, що особистісним потенціалом людини, яка обрала професію вчителя музики і художньої культури, є *художньо-педагогічний потенціал* як ціннісно орієнтоване ядро особистості, як рушійна сила розвитку природних та набутих властивостей, як міра активності суб’єкта із засвоєння і реалізації психолого-педагогічної, культурологічної, мистецтвознавчої (музичної) інформації, що визначається рівнем, інтенсивністю художньо-педагогічних потреб особистості та здатністю їх реалізувати у художньо-педагогічній діяльності на гуманістичних засадах та є базою для професійно-педагогічного і художнього самовдосконалення у позитивно скерованих діях у галузі музики і художньої культури.

У результаті аналізу інформаційно-аналітичної бази, узагальнення вимог до означеної професії складено професіограму вчителя музики і художньої культури.

Встановлено, що професія “вчитель музики” одержала новий зміст у зв’язку із введенням у професійну підготовку дисциплін спеціалізації “художня культура”, у результаті чого виникла професія – “вчитель музики й художньої культури”, яка характеризує новий зміст діяльності за функціональними компонентами в системі “Людина-Професія”.

Знаходячись на стику різних професійних сфер: “Людина – Людина” ↔ “Людина – Художній образ” професія “вчитель музики й художньої культури” синтезує галузі різних видів мистецтв при збереженні домінуючого естетичного спрямування кожного з них.

За ознаками **цілей** (Є.Климов) професія вчителя музики і художньої культури відноситься до *гностичних* професій, тому що вимагає від суб’єкта психолого-педагогічних, мистецтвознавчих, культурологічних компетенцій, а також до *перетворювальних*, тому що пов’язана із “функціонуючою художньою культурою”, яка наповнює навчально-виховний процес не лише художніми, але й психолого-педагогічними впливами.

За ознаками **основних засобів праці** відповідає професіям, що пов’язані із прерогативою функціональних засобів праці. Йдеться про психолого-педагогічні, культурологічні, музичні засоби (духовні і матеріальні еталони художньої культури, що відкриваються і осягаються особистістю через психолого-педагогічний інструментарій) і доносяться до свідомості учнів через дидактичну, розвивальну, виховну, духовну, психологічну, комунікативну, пізнавальну, організаційну, креативну (творчу), компенсуючу функції. У процесі професійної підготовки майбутній учитель набуває “*функціональної грамотності*” та оволодіває “*функціональною культурою*”. Під “*функціональною грамотністю*” ми розуміємо професійну компетентність як сукупність фундаментальних психолого-педагогічних, культурологічних, музикознавчих компетенцій, а під “*функціональною культурою*” – усвідомлення, засвоєння та ефективну реалізацію окреслених компетенцій як у художньо-педагогічній сфері, так і в сфері життєдіяльності.

Отже, за характером виконання професійних функцій діяльність вчителя музики і художньої культури є психолого-педагогічною, предметна основа якої – художня культура з домінуванням музичного мистецтва. Тому правомірним є твердження про необхідність посилення психолого-педагогічного компоненту професійної підготовки означених вчителів та його інтеграції з музичним (фаховим) і культурологічним. Йдеться про посилення мотивації студентів на професію вчителя музики й художньої культури, що сприятиме проходженню соціально-професійної адаптації фахівця в художньо-педагогічній діяльності за умов сформованої готовності до розвитку професійної майстерності.

За умовами праці професія вчителя музики і художньої культури відповідає діяльності, котра пов'язана з підвищеною моральною відповідальністю за життя, фізичне і духовне здоров'я дітей і лежить у площині взаємодії особистості і професії, що дає змогу студентам усвідомити цілісність майбутньої професійної діяльності та особистісних якостей, спрямувавши їх на професійне удосконалення у галузі гармонійно поєднаних художньо-педагогічної та музично-виконавської діяльності.

Тому, на нашу думку, оволодіння означеною професією проходить три етапи – *основний*, що потребує найбільшого часу, найбільшої відповідальності, відповідаючи вимогам професії “Людина–Людина”; *допоміжний*, який через систему художніх образів різних видів мистецтв створює умови для духовного розвитку особистості, формування асоціативно-творчого сприйняття і художньо-образного мислення, що відповідає вимогам професії “Людина–Художній образ”, і *заклучний*, який є результатом двох попередніх етапів і свідченням рівнів готовності до майбутньої професійної діяльності.

Основний етап пов'язаний із навчанням, вихованням, розвитком та формуванням особистісних якостей майбутнього вчителя: гуманістичної спрямованості, спостережливості до проявів почуттів, розуму і характеру людини, вміннями встановлювати взаємостосунки з учнями, колегами, батьками, володіти здатністю співпереживання, мати широкий кругозір, комунікативну культуру, емоційну стійкість, здійснювати проектувальний підхід до дитини з опорою на розвиток її кращих сторін, вирішувати нестандартні ситуації, володіти високим ступенем саморегуляції [12].

Допоміжний етап спрямований на оволодіння одним із видів мистецтв, набуття професійних навичок, розвиток духовної культури.

Е. Помиткін вважає, що для професії педагога найсприятливішою є орієнтація на професії типу “Людина–Людина”, що вимагає від фахівця, передусім, успішної взаємодії з людьми, розвиненої емпатії, гуманістичної спрямованості. З іншого боку, майстерність вчителя включає керування голосом, поставою, здатністю до утримання уваги дитини, тобто здібностями, притаманними професіям мистецького напрямку і, зокрема, акторському мистецтву, відповідно до чого умовою сформованості педагогічної майстерності майбутнього вчителя є виражена спрямованість особистості за напрямом “Людина–Художній образ” [13:105].

У зв'язку з тим, що вчитель музики і художньої культури є суб'єктом художньої культури (відповідно класифікації О. Семашка), який організує художньо-педагогічний процес, поширює і популяризує твори художньої культури, то він є одним із представників художньої інтелігенції – “особливої соціальної групи творчої інтелігенції, яка об'єднана певними творчими методами і професійно виконує духовно-практичну діяльність з художнього освоєння дійсності шляхом створення нових та інтерпретації вже існуючих цінностей мистецтва” [14: 256].

Саме взаємодія, органічний сплав психолого-педагогічної, художньо-естетичної та музичної освіти вчителя музики і художньої культури утворює єдине поняття, що сполучає в собі ознаки трьох складових компонентів і стає монопрофесією, яка вимагає від вчителя високого рівня професійної майстерності.

Через те, що професія вчителя музики і художньої культури належить до розряду творчих, логічно припустити, що його професійна підготовка невід'ємно пов'язана із вивченням досягнень людства через художню культуру, реальним вкладом в цю культуру,

через художнє виконання музичних творів. На нашу думку, головним завданням професійної підготовки майбутніх учителів музики і художньої культури є гармонізація і цілісність сприйняття і уявлень студентів про рівноцінність, рівнозначність, взаємообумовленість і взаємозв'язок *педагогіки як мистецтва і мистецтва як педагогіки* (К.Ушинський). Розуміння цієї істини посилить мотивацію студента на професію вчителя музики і художньої культури, полегшить проходження соціально-професійної адаптації фахівця до практичної художньо-педагогічної діяльності.

Зауважимо, що саме взаємодія, органічний сплав психолого-педагогічної, художньо-естетичної та музичної освіти майбутнього вчителя музики і художньої культури утворює єдине поняття, що сполучає в собі ознаки трьох складових компонентів і стає монопрофесією.

Таким чином, складена професіограма вчителя музики і художньої культури, на нашу думку, допоможе студентам подолати інформаційні обмеження, що склались у професійній підготовці, оволодіти психолого-педагогічними знаннями та вміннями, усвідомити значущість і перспективність художньо-педагогічної діяльності. Сподіваємось, що це буде доведене у подальших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Педагогічна майстерність: Підручник /Л.А.Зязюна, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А.Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.
2. Кузьменко Р.О. Формирование системообразующих элементов педагогического мастерства будущего учителя музыки общеобразовательной школы / На материале музыкально-педагогических факультетов: Автореф. дис. ... кан. пед. наук: 13.00.01/ Киевский гос. ун-т. им.Т.Г.Шевченко. – К., 1991. – 24 с.
3. Стратан Т.Б. Формування педагогічної майстерності майбутніх учителів музики засобами мистецтва: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/ Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 1996. – 25 с.
4. Словарь иностранных слов / Под ред. Л.Н.Комаровой. – 15-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1988. – 608 с.
5. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1982. –1600 с.
6. Каган М.С. Человеческая деятельность: Опыт системного анализа. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.
7. Рабочая книга практического психолога: Технология эффективной профессиональной деятельности. – М.: Красная площадь, 1996. – 400 с.
8. Сисоева С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
9. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб., доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
10. Підласий І., Трипольська С. Формування професійного потенціалу як мета підготовки вчителя // Рідна школа. – 1998. – № 1. – С. 3 – 8.
11. Олексюк О.М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: Навч. посіб. /О.Олексюк, М.Ткач. – К.: Знання України, 2004. – 264 с.
12. Климов Е.А. Психология профессионала. – М.: Изд-во “Институт практической психологии”; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996. – 400 с.
13. Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти: Монографія. – К.: ТОВ “Імекс ЛТД”, 2003. – 246 с.
14. Соціологія культури: Навч. посіб. // О.М.Семашко, В.М.Піча, О.І. Погорілий та ін.; за ред. О.М.Семашка, В.М. Піча. – К.: “Каравела”, Львів: “Новий світ – 2000”, 2002. – 334 с.